

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM L

series ***ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA***

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

ILIE LASCU - secretar de redacție

RADU OTA - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2013 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

XL

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIII

Tehnoredactare: ILIE LASCU

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

VASILE MOGA, Jubileu Apulum L.....	IX
------------------------------------	----

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România Sanctuarul de gropi de la Cristian I, județul Sibiu. Partea I. Fundarea.....	1
<i>“The ritual Consecration” of the first Neolithic Colonization from Romania The Pits Sanctuary from Cristian I, Sibiu County Part I. The Foundation.....</i>	12
MARIUS – MIHAI CIUTĂ, O locuință vinčiană timpurie descoperită la Limba-Oarda de Jos – Șesu Orzii (Jud. Alba).....	23
<i>An early Vinča House from the archaeological Site Limba- Oarda de Jos - Șesu` Orzii (Alba County).....</i>	32
CRISTIAN IOAN POPA, GRUIA TRAIAN FAZECAȘ, Contribuții la cunoașterea etapei finale a culturii Coțofeni în Crișana. Așezarea de la Tășad (Jud. Bihor).....	47
<i>Contributions to the Research of final Stage of Coțofeni Culture in Crișana. The Tășad Settlement (Bihor County).....</i>	64
SÁNDOR BERECKI, ZOLTÁN CZAJLIK, LÁSZLÓ RUPNIK, Aerial archaeological Prospection on the middle Course of the Mureș River and adjacent Areas.....	87
<i>Prospecții arheologice aeriene pe cursul mijlociu al râului Mureș și zonele învecinate.....</i>	97
RADU ARDEVAN, La rhétorique dans la société daco-romaine.....	111
<i>Retorica în societatea daco-romană.....</i>	115
DOINA BENEĂ, Câteva observații privind depozitul de sare de la Apulum.....	119
<i>Einige Bemerkungen über der Salzspeicher aus Apulum.....</i>	124
RADU CIOBANU, Text, imagine, mesaj – considerații epigrafice, iconografice și stilistice asupra unor piese votive de la Apulum.....	127
<i>Texte, image, message – considérations d'épigraphie, d'iconographie et de style sur quelques pièces votives d'Apulum.....</i>	142

NICOLAE GUDEA, Contribuții la cunoașterea armamentului roman din Dacia. Despre arme pentru lupta la distanță din castrul pentru legiune de la Potaissa/Turda și zona aferentă lui.....	151
<i>Beiträge zur Kenntnis der römischen Bewaffnung aus Dakien. Über die Waffen für den Fernkampf aus dem Legionslager von Potaissa/Turda und dem dazugehörigen Gebiet.....</i>	156
GHEORGHE ANGHEL, Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medievală de la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea.....	167
<i>Travaux de fortification exécutés par Giovanni Morando Visconti dans la cité médiévale d'Alba Iulia à la fin du XVII-e et le début du XVIII-e s.....</i>	178

FONTES

GABRIEL BĂLAN, Un celt de bronz descoperit la Pâclișa (Mun. Alba Iulia).....	181
<i>A bronze socketed Axe discovered at Pâclișa (Alba Iulia Municipality)</i>	185
BEATRICE CIUȚĂ, ANCA TIMOFAN, An archaeobotanical Analysis on charred Seeds recovered from a Roman House excavated in the southeastern Area of Municipium Septimium Apulense (St Francis of Paola Raveline).....	191
<i>Analiza arheobotanică a semințelor carbonizate recuperate dintr-o locuință romană din zona sud-estică a Municipium Septimium Apulense (Ravelinul Sf. Francisc de Paola).....</i>	197
OVIDIU OARGĂ, ADRIAN BOLOG, Alte noi descoperiri monetare din necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – „Podei” (2008 – 2012).....	207
<i>New Roman coins from Dealul Furcilor-”Podei” Necropolis.....</i>	221
AUREL DRAGOTĂ, Inele cu placă decorată cu cerculețe cu punct inclus.....	241
<i>Rings with Plate decorated with Circles and central Point.....</i>	245
SZILÁRD SÁNDOR GÁL, Analiza osteologică a mormântului avar de la Măgina, Jud. Alba.....	255
<i>Osteological Analysis of the Avaric Grave from Măgina, Alba County.....</i>	258

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Eugen Sava, Elke Kaiser, <i>Poselenie s „zolnicami” u cela Odaia-Miciurin, Respublica Moldova (Arheologhicesne i estestvennonaucinie issledovaniia)/ Die Siedlung mit “Aschenhügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova (Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen)</i> , Biblioteca “Tyragetia” XIX, Chișinău, 2011.....	261
DOINA BENEĂ, Mihail Zahariade, <i>The Thracian in the Roman Imperial Army from the First to the Third Centuries A.D. Auxilia</i> , Mega, Cluj-Napoca, 2009.....	264
Lista autorilor	269

JUBILEU - APULUM L

Anuarul științific editat de Muzeul Național al Unirii, revista *Apulum* împlinește o cifră rotundă, respectiv a ajuns la cel de-al cincizecilea număr al său.

O retrospectivă și în egală măsură o istorie a acestui "ambasador" al instituției albauliene, în țară și dincolo de fruntariile acesteia, ni se pare a fi nu numai necesară, dar și bine venită, fiecare din numerele sale editate până în acest moment ocupându-se cu predilecție de istoria veche și arheologia românească și, în egală măsură, europeană.

Începuturile anuarului datează din 22 august 1939 când Profesorul ION BERCIU hotărăște, împreună cu câteva din autoritățile locale ale timpului, în vederea creșterii prestigiului instituției în fruntea căreia a fost numit de NICOLAE IORGA (1938), publicarea unui buletin (*Acta Musei Apulensis*) pus sub genericul *APULUM*, nume simbolic justificat prin două direcții, adică acela legat de arheologie (și de toponimul dublului centru urban roman, Alba Iulia de astăzi) și de necesitatea editării unei reviste de profil ce urma să oglindească în paginile sale activitatea muzeului ca instituție de cercetare și protejare a patrimoniului istoric deținut de acest spațiu geografic (vezi prefața lui ION BERCIU din primul număr al revistei *Apulum*, p. 361-367).

De la gândurile profesorului și până la materializarea acestora a trebuit să treacă mai bine de trei ani, pentru discuții, felurite aprobări, organizarea unor licitații pentru obținerea fondurilor pecuniare etc. timp în care, "încăpățânarea" de oltean a filologului clasic (pe care epigrafistul clujean I. I. Russu, coleg de generație cu Ion Berciu, îl numea, într-o epistolă trimisă subsemnatului prin anii anii 70 ai secolului trecut cu expresia **OLIM MALVENSIS NUNC APULENSIS** – odinioară din Oltenia – **DACIA MALVENSIS** – prin rădăcini, acum apulens – locuitor al Albei Iulia) a dat roade astfel încât numărul de debut a văzut lumina tiparului și a pornit la drum în 1942, sumarul său fiind structurat în șapte segmente: preistorie, istorie antică, istorie medie-modernă, științe naturale, etnografie, comunicări și cronică muzeului (vezi recent Zevedei Ioan Drăghită, "Documente privind începuturile anuarului *Apulum*", *Apulum*, XL, p. 483-493). Încă de la început, anuarul nu s-a limitat doar la trecutul ținuturilor Albei, ci prin deschiderea lui, a publicat între copertile sale valoroase contribuții ale unor specialiști de marcă din domeniile pomenite mai sus, arheologi, istorici, etnografi ce își desfășurau activitatea în centre științifice de tradiție de la noi (D. Berciu, C. Daicoviciu, Al. Borza, D. Prodan, Ghe. Pavelescu ș.a.). Apariția anuarului albaulian se adaugă unei alte reviste muzeale cu nume simbolic –

Sargetia – editată de Oct. Floca de la Muzeul din Deva, a cărui număr inaugural a fost lansat în anul 1937.

După apariția următoarelor două numere – *Apulum* II, 1943/1945, *Apulum* III, 1949 – actele apulense își vor înceta brusc apariția din cauza timpurilor pe care nu le comentăm aici și acum, pentru a-și relua reeditarea în anul 1961 cu genericul schimbat în *Studii și Comunicări, Acta Musei Apulensis*, III, al cărui cuprins era direcționat pe aceleași segmente cu care a pornit la drum în 1942.

Revenind la denumirea care l-a consacrat – *Apulum, Acta Musei Apulensis* – odată cu numărul V (1965) revista și-a continuat apariția anuală, și-a extins colaboratorii (cercetători locali ori de la alte instituții, muzee, institute de cercetare din țară) și a început seria publicării unor studii semnate de specialiști din Europa și America, acest lucru fiind posibil datorită fondatorului, ION BERCIU, cel care a pus bazele schimbului de publicații, volume care au făcut ca biblioteca muzeului albaiulian să fie una din cele mai bogate biblioteci specializate de la noi.

Anuarul a continuat să fie editat până în anul 1989 (numărul XXVI), următoarele trei numere (XXVII-XXX/1990-1993) fiind cuprinse într-un singur tom.

În următorii ani (1994-2012) anuarul a apărut anual, fiind, o afirmăm cu satisfacție, singura revistă de specialitate care apărea la timpul potrivit.

Cine va avea curiozitatea să consulte sumarul celor 49 de numere, în total mii de pagini (dacă socotim că media/volum, cuprinde între 300-600 file tipărite), va putea lesne observa chiar dintr-o frugală parcurgere a indicilor de autori (*Apulum* I-X, p. 936 sq., *Apulum*, XI-XX, p. 451-470; *Apulum* XXI-XXX, p. 562-575; *Apulum*, XXXI-XL, p. 670-697; *Apulum* XLI-L, sub tipar) că fiecare număr cuprinde în segmentul istorie veche și arheologie (asupra căruia insistăm, dată fiind specialitatea noastră) studii, comunicări, note, bibliografie, rezumate în limbi de circulație internațională a căror țintă a fost preistoria (cu epocile sale străvechi) și protoistoria, epocile celei de-a doua vârste a fierului și până la consolidarea evului mediu, rezultatele unor cercetări arheologice, epigrafice, numismatice ș.a. ale unor generații de specialiști, în cea mai mare măsură consacrați în domeniul lor de investigare a patrimoniului mobil și imobil, ori din tânăra generație de arheologi și muzeografi care bat, cu bune rezultate, la porțile consacrării.

Dintre numele care au onorat, prin contribuțiile lor anuarul *Apulum* se cuvine să îi amintim pe C. și H. Daicoviciu, M. Macrea, I. I. Russu, D. Protase, I. H. Crișan, I. Glodariu, R. Vulpe, D. Tudor, Vl. Dumitrescu, C. C. Petolescu, I. Piso, M. Bărbulescu, V. Vasiliev, A. Zrinyi, R. Ardevan, Doina Benea, Lucia Marinescu, N. Gudea, K. Horedt, M. Rusu, N. Vlassa, Ghe. Lazarovici și lista ar putea continua, acestora li s-au adăugat, firească, generații de arheologi de la

instituția muzeală ce se îngrijește de apariția cu regularitate a actelor apulense: E. Zefleanu, I. Berciu, Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Aldea, V. Moga, H. Ciugudean, ori tinerii noii echipe G. T. Rustoiu, C-tin. Inel, M. Drîmbărean, R. Ciobanu, R. Ota, I. Lascu, G. Bounegru, Anca Timofan etc., cei care duc greul tot mai numeroaselor cercetări arheologice preventive din Alba Iulia și județul Alba.

Revista noastră este prezentă în aproape toate bibliotecile ori instituturile de cercetare din țară, fie ele centre universitare, fie muzee naționale ori județene, dintre care unele, după exemplul apulens au început (unele continuă, altele și-au încetat apariția, n.n.) să-și editeze anuare proprii (*Acta Musei Napocensis*, *Acta Musei Porolissensis*, *Potaissa*, *Analele Banatului*, *Pontica* șamd.).

Schimburile externe, ale căror baze au fost demarate, și ori de câte ori avem ocazia nu încetăm să o repetăm, de ION BERCIU, se cifrează în acest moment la 180 de instituții de profil din Europa, America și Asia, în a căror bibliotecă *Apulum*-ul este nelipsit și, continuăm noi, apreciat.

Deschiderea Muzeului spre lumea științifică internațională este confirmată și de paginile semnate de peste treizeci de cercetători ai antichităților din Belgia (M. Renard, G. Balty), Bulgaria (M. Cicicova, P. Detev), Franța (J. Carcopino, J. Baradez, S. Boucher), Germania (N. Boroffka), Italia (L. Bianchi, N. Brancato, L. Zerbini), Spania (A. Balil, J. Zuriaga, J. Pantoja), USA (St. Foltiny, Ph. Davis) și mulți alții.

Majoritatea dintre cercetătorii externi, după corespondențe păstrate în arhiva muzeului, ne-au fost oaspeți, ei vizitând muzeul și câteva din siturile arheologice din zona Albei, fie că este vorba de așezarea neolitică de la Lumea Nouă, fortificația din prima vârstă a fierului de la Teleac, cetățile dacice de la Căpâlna sau Craiva, marele centru urban Apulum cu castrul său în parte restaurat pe latura de sud, galeriile antice de la Roșia Montană (Alburnus Maior), în fine cetățile feudale de la Tăuți, Vurpăr etc., toate înscrise în lista patrimoniului național.

Pare de domeniul evidenței că în cei 74 de ani de la apariția ideii de revistă a Muzeului și 71 ani de când *Apulum* (pe a cărui primă copertă se găsește *logo*-ul Lupei Capitolina descoperită aici, n.n.) apare cu regularitate, de îngrijirea lui (strângere de materiale, tehnoredactare și inerentele probleme redacționale) s-au ocupat, pe lângă întemeietorul ei, ION BERCIU, un colegiu de redacție care a activat în cadrul departamentului de arheologie-cercetare Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Adea, V. Moga.

Dacă majoritatea volumelor au fost structurate pe domeniile pomenite la tot pasul (arheologie, istorie, istoria culturii, etnografie, restaurare-conservare), au fost ani când numărul articolelor trimise redacției au fost atât de numeroase încât, începând cu anul 1968, anuarul cu numărul VII, a trebuit să fie împărțit în

două părți distincte, un volum de arheologie (VII/1) și un altul de istorie (VII/2), modalitate ce a fost adoptată și pentru două-trei numere următoare.

Cu începere de la anuarul pe anul 2008 (*Apulum* XLV) alături de un nou colectiv de redacție, format din câțiva tineri absolvenți ai Facultății de Istorie din cadrul Universității ”1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, care și-au ales, încă din anii studenției specialitatea istorie veche și arheologie, în conformitate cu noile norme pentru acreditare CNCSIS (volumul trebuie să treacă din categoria C în gradul B, și acest lucru trebuie să preocupe noul colegiu de redacție, n.n. V. Moga) a fost selecționată o echipă de recenzori ce cuprinde cercetătorii de la Universitatea ”Babeș – Bolyai” și Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj – Napoca, Sibiu (Universitatea ”Lucian Blaga”) și Frankfurt/Main (Germania). Tot cu același număr s-a restructurat și sumarul revistei, anume dispunerea materialelor ce urmau să fie publicate în funcție de tematica lor: *Studii – Dezbateri – Fontes – Recenzii – Note de lectură* și, ca o opinie personală, deschiderea unui segment numit *Cronica Muzeului* cu informații despre cercetările arheologice anuale, despre activitatea științifică și culturală pe care membrii colectivului actual trebuie să o cunoască nu numai în ziarele ori posturile de televiziune locale (!).

Din anul 2011 (*Apulum* XLVIII) s-a încetățenit ”ruperea” volumului în două părți distincte în urma cărora volumul de arheologie a fost inclus în ”series archaeologica et anthropologica”.

Apulum, ajuns așadar la un număr jubiliar, L, trebuie și este obligat moral să continue tradiția, începută cu mai bine de șapte decenii în urmă, aceea de a fi un mesager al preocupărilor științifice de ținută europeană în domeniul atât de vast al arheologiei locale, naționale și de ce nu, internaționale, paginile sale fiind deschise tuturor celor care se preocupă de cercetarea patrimoniului, a urmelor de habitat cu varietatea lor de artefacte de toate categoriile încă nedepistate. În arheologie surprizele sunt la tot pasul, așteptându-și depistarea.

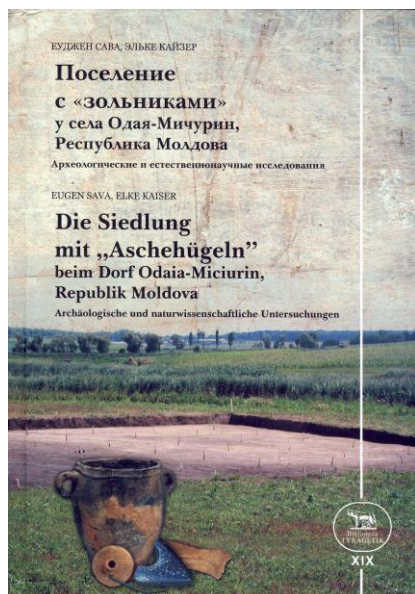
AD MULTOS ANNOS ACTA MUSEI APULENSIS!

Alba Iulia,

10 mai 2013

VASILE MOGA

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Eugen Sava, Elke Kaiser, *Poselenie s „zolnicami” u ceta Odaia-Miciurin, Respublica Moldova (Arheologhicesne i estestvennonaucinie issledovaniia)/ Die Siedlung mit “Aschenhügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova (Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen)*, Biblioteca “Tyragetia” XIX, Chișinău, 2011, 531 p. (incl. 105 figuri, 29 tabele, 19 diagrame și 55 fotografii).

Horia Ciugudean
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Lucrarea prezintă rezultatele cercetărilor întreprinse pe parcursul a cinci ani în așezarea Noua-Sabatinovka de lângă satul Odaia-Miciurin (Republica Moldova), în cuprinsul căreia au fost investigate un număr de patru “cenușare”, din totalul celor 25 câte au fost identificate topografic în situl respectiv, apreciat de autori ca fiind cel mai mare grup cunoscut până la ora actuală în cadrul complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni.

Capitolul introductiv (I) prezintă problematica cercetării siturilor de tip „cenușar”, cu deosebire în spațiul dintre Prut și Nistru, controversata origine a acestor complexe fiind unul dintre motivele lansării investigațiilor multidisciplinare în situl de la Odaia-Miciurin, sprijinite inițial de către Freie Universität din Berlin (2003), ulterior de Deutsche Forschungsgemeinschaft (2005-2006) și în final de către Muzeul Național de Arheologie și Istorie din Chișinău (2007-2008).

Capitolul II este dedicat istoricului cercetărilor în situl de la Odaia-Miciurin, dar el tratează în fapt și alte aspecte, cele mai importante fiind rezultatele investigațiilor geofizice și o prezentare a siturilor eneolitice și din epoca bronzului din microregiunea Bălți, bazată pe periegheze și interpretări ale fotografiilor aeriene din 1984, respectiv 2007 (autor Veaceslav Bicbaev).

Prezentarea săpăturilor în cele patru cenușare constituie substanța capitolului III, în care sunt descrise detaliat toate complexele identificate, fie că este vorba despre gropi sau despre construcții, pentru care autorii evită să folosească vreuna dintre denumirile încetățenite în literatura de specialitate pentru amenajările destinate locuirii. Este vorba despre o dovadă de prudență în domeniul terminologiei și nicidecum despre vreo lacună în tehnica de cercetare a complexelor respective.

Capitolul IV este consacrat prezentării materialelor arheologice descoperite în cadrul săpăturilor, fiind și unul dintre cele mai consistente ale monografiei. Este vorba despre analiza celor peste 20000 de fragmente ceramice și peste 600 de piese din piatră, os, metal și lut ars. Subcapitolul dedicat ceramicii (IV.1), deși oferă numeroase tabele statistice privind procentajele diverselor tipuri de decor, asocierea lor cu modurile diferite de tratare a suprafeței (netezită/lustruită) și cu zonele vaselor (gură/corp), nu tratează și tipologia formelor ceramice, respectiv reprezentarea procentuală a acestora în cadrul celor patru „cenușare” cercetate sau a complexelor din cadrul lor. Sunt amintite la modul general și influențele culturilor învecinate (Komarow, Monteoru) asupra repertoriului ornamental al ceramicii Noua, inclusiv cele venite dinspre mediul Wietenberg, dar literatura citată în acest ultim caz nu depășește nivelul anilor '90. Oricum, datorită localizării sale geografice, situl de la Odaia-Miciurin nu evidențiază în domeniul ceramicii contacte vizibile cu ariile culturale aflate la vest de Carpați.

Subcapitolul consacrat artefactelor de bronz (IV. 2) analizează cele 26 de piese descoperite în sit, acestea cuprinzând diferite tipuri de ace, sule, un fragment de brățară spiralică, un buton, cărora li se adaugă cele 10 fragmente care nu au putut fi atribuite unei categorii precise. Pentru fiecare tip sunt enumerate în primul rând descoperirile similare din spațiul aflat între Prut și Nistru, dar și din zone mai îndepărtate, atunci când este cazul. De reținut în fine și descoperirea unui fragment de zgură, care ar putea indica existența unui atelier sau măcar prezența unui meșter bronzier în situl de la Odaia-Miciurin.

Subcapitolul dedicat obiectelor din os și corn (IV. 3) analizează nu mai puțin de 183 de piese, ceea ce evidențiază locul important ocupat de prelucrarea materiilor dure de origine animală în economia populației Noua din spațiul pruto-nistrean. Analiza cuprinde și distribuția acestor artefacte în arealul sitului, precum și precizarea procentuală a speciilor care au furnizat materia primă, bovinele ocupând primul loc, cu un procent de 51%, în vreme ce animalele sălbatice oferă abia 6% din totalul pieselor. Din punct de vedere funcțional, obiectele de os cuprind atât arme (vârfuri de săgeți), cât și o largă paletă de unelte (sule, ace, dălți, lustruitoare etc.), din rândul cărora fac parte și binecunoscuții omoplați crestați, reprezentați prin 11 exemplare, utilizați în jupuirea animalelor.

Obiectele din piatră și silex, analizate în subcapitolul IV.4, cuprind nu mai puțin de 315 piese, fiind de departe cele mai numeroase în raport cu obiectele confecționate din alte materiale. De remarcat prezența topoarelor din piatră, ceea ce sugerează fie un acces încă limitat al membrilor comunității la securile de metal, fie o utilizare preferențială a pieselor din piatră pentru anumite operațiuni. Obiectele din silex, în număr de 33, nu reprezintă o apariție neobișnuită pentru mediul Noua, prezența lor fiind semnalată atât în spațiul pruto-nistrean, cât și în Carpato-Ucraina.

Capitolul V este dedicat descoperirilor aparținând altor epoci, reprezentate în situl de la Odaia-Miciurin prin vestigiile eneolitice aparținând culturii Cucuteni-Tripolie și prin complexe din perioada antică târzie (dacice și romane) și medievală.

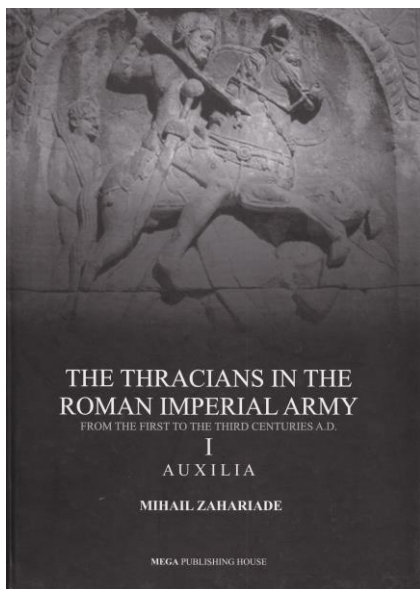
Capitolul VI reunește rezultatele cercetărilor interdisciplinare: arheozoologice, arheobotanice, antropologice și nu în ultimul rând ca importanță, analizele pedologice. Cele din urmă au permis să se stabilească că reziduurile arderii nu au jucat practic nici un rol în procesul de formare al „cenușarelor”. Presupunerea strat de cenușă este de culoare mai deschisă, deosebindu-se de cernoziomul din stratul adiacent printr-un conținut mai mare de calciu, ceea ce ar indica prezența calcarului. Prezența carbonatului în „cenușare” ar putea fi explicată, după autorul investigațiilor M. Facklam, prin faptul că resturile de lut în amestec cu cantități mari de resturi organice s-au mineralizat cu timpul, ceea ce a și dat solului o nuanță albicioasă. Probele analizate semnalează și prezența fosforului și calciului, ceea ce indică existența în strat și a cenușei de proveniență organică. Pe de altă parte, prezența carbohidraților exclude ipoteza originii termice a „cenușarelor”, putându-se afirma că substratul acestora nu conține cenușă produsă printr-o ardere masivă a anumitor materiale. O serie de aspecte legate de geneza „cenușarelor” rămân însă nelămurite, cum ar fi situarea bazei acestora sub nivelul de călcare, aspectul de movilă fiind generat ulterior, printr-un fenomen de acumulare care nu poate fi explicat din punct de vedere pedologic prin procese exclusiv naturale.

Analizele de radiocarbon au vizat nu mai puțin de 20 de probe luate din situl de la Odaia-Miciurin și ele formează la ora actuală cel mai important lot pentru datarea absolută a culturii Noua. Așa cum indică rezultatele calibrate prezentate în tabelele 25-26, „cenușarele” pot fi încadrate în intervalul 1450-1100 î. Chr., care acoperă probabil întreaga perioadă de existență a culturii Noua. Cadrul larg al datărilor din cuprinsul unei singure movile reprezintă, în opinia autorilor, un argument în favoarea genezei treptate, în faze succesive de dezvoltare, a „cenușarului”, fenomen mult mai dificil de demonstrat pe baza materialelor arheologice, care au un aspect omogen.

Ultimul capitol (VII) cuprinde interpretarea complexă a tuturor rezultatelor obținute, în vederea explicării structurii și funcționalității

„cenușarelor”, aspect îndelung discutat în literatura de specialitate. Plecând de la modelul avansat de J. P. Gerškovič pentru aria Belogradovka, autorii avansează o viziune proprie privind evoluția „cenușarelor” pe parcursul a patru faze, folosind și interpretări etnoarheologice cu trimitere la așezări din zona Anatoliei, dar și a Moldovei. În faza I are loc întemeierea așezării, cu amenajarea locuințelor și anexelor lor (șoproane, ocoluri pentru animale, gropi etc.), pentru ca, în faza II, după trecerea unui anumit timp, acestea să fie abandonate și locuitorii să se mute pe o altă vatră. În faza III are loc revenirea pe locul fostei așezări, cu reutilizarea și refacerea unora dintre locuințe, concomitent cu construirea altora noi. Repetarea acestui proces duce, în opinia autorilor, la formarea unei suprafețe locuibile suficient de largi, care dobândește în timp aspectul marilor pete de culoare cenușie. Faza IV reprezintă etapa de abandonare definitivă a așezării, ruina locuințelor și acțiunea factorilor naturali generând aspectul de movilă. Prin urmare, fiecare „cenușar” conține resturile unei gospodării de tip sălaș, conform modelului propus de E. Sava și E. Kaiser.

Lucrarea dedicată cercetărilor din situl de la Odaia-Miciurin este un bun exemplu de investigare multidisciplinară a unui sit arheologic, chiar dacă nu toate problemele privind evoluția habitatului în arealul estic al culturii Noua și-au găsit rezolvarea definitivă. Dacă fixarea limitelor cronologice ale culturii este în mare parte rezolvată prin pachetul consistent de date ^{14}C analizate, chestiunea genezei „cenușarelor” rămâne în continuare deschisă, în opinia noastră.

Mihail Zahariade, The Thracian in the Roman Imperial Army from the First to the Third Centuries A.D.: Auxilia, Mega, Cluj-Napoca 2009, 362 p., 15 planșe, 10 figuri.

DOINA BENEĂ,
Universitatea de Vest, Timișoara

Der Mega-Verlag bietet uns im Rahmen des von Dr. Ovidiu Țentea koordinierten STRATEG-Programms eine interessante und im Bezug auf das Studium der südosteuropäischen Provinzen Arbeit von wesentlicher Bedeutung; sie handelt über die Thraker in der römischen Armee mit ihren eigenen Einheiten in Form von Reiter- oder Fuß-Auxiliartruppen sowie

über allgemeine Aspekte ihrer Teilnahme an den wichtigsten militärischen Ereignissen im Reich und an den Bauarbeiten der Armee.

Das Buch ist inhaltlich sehr komplex und in zwei Teile gegliedert, die wir im Folgenden darstellen möchten. Es umfasst 261 Seiten Text mit einem bedeutsamen Anhang, der ein *Korpus* der Inschriften und der Abbildungen beinhaltet und am Ende ein allgemeines Register.

Das erste Kapitel (S. 17-38) beschreibt das Gebiet, wo die thrakischen Völker entstanden sind und greift vor allem literarische Quellen beginnend mit Herodot auf, der über die Thraker in der Balkan-Halbinsel wichtige Daten vermittelt. Aufgrund der literarischen Quellen wird versucht, die Namen der thrakischen Stämme aus dem zwischen dem Ägäischen Meer, den nördlichen Karpaten und der nördlichen Schwarzmeerküste gelegenen geographischen Areal zu rekonstruieren. Nach den jeweiligen bewohnten Gebieten des Balkanraumes werden die wichtigsten historischen Elemente der bekanntesten Stämme dargestellt, und zwar: der Bessen, Dentheleten, Serden, Maedi und Odrysen, die ziemlich früh im 5. Jh. v. Chr. in der antiken Welt bekannt werden.

Eine charakteristische Erscheinung der frühen Antike war das „Schwärmen“ auf ziemlich weiten archäologisch belegten Gebieten. Diese muss auch die thrakischen Stämme von der Balkan-Halbinsel nach Kleinasien geführt haben, wie bei den bythinischen, maedobthynischen, phrygischen, thynischen u.a. Stämmen im 15.-12. Jh. v. Chr. bekannt ist. Ihnen folgten die Moesen, eine Volkschaft aus dem Nordwesten des von Thrakern bewohnten Areals. (Sie haben danach das Territorium der Myser gebildet.)

Die Wanderung der thrakischen Stämme wird allerdings auch nördlich des Schwarzen Meeres verzeichnet, wohin die thrakischen Gemeinschaften infolge der lokalen Wanderungen in der frühen Hallstatt-Zeit gelangt sind. Später wurde hier im 3. Jh. v. Chr. sogar eine thrakische Dynastie an der Führung des bosporanischen Königreiches eingesetzt.

Die Kontakte mit der südlich gelegenen mazedonischen und griechischen Welt sind vor allem während der Herausbildung der eigenen mazedonischen Dynastien intensiv geworden und die thrakischen Gemeinschaften haben innerhalb der Bevölkerung des Königreiches eine wichtige Stelle eingenommen. Der Kontakt der thrakischen Stämme mit der griechischen Welt ist beginnend mit dem Hellenismus sichtbar geworden, als die Griechen ihre militärische Bedeutung erkannt haben.

Das zweite Kapitel (*Rom und Thrakien. Die politische und militärische Geschichte der Eroberung Thrakiens durch die Römer* (S. 39-58)) stellt einen Überblick der bedeutendsten Ereignisse dar, die diesen historischen Prozess bestimmt haben.

Die wichtigsten politischen Kontakte mit der römischen Welt waren seit den ersten Versuchen der Römer, sich in der Balkan-Halbinsel niederzulassen,

die militärischen. Die lokalen thrakischen Stämme haben sich vor allem im 2. Jh. v. Chr. an der Seite des mazedonischen Reiches an den Kämpfen gegen die römische Eroberung beteiligt. Nach der Auflösung des mazedonischen Königreiches und der Gründung der römischen Provinz Mazedonien hat eine neue Etappe der politischen und vor allem der militärischen Beziehungen zwischen Römern und Thrakern begonnen. Einerseits fanden beinahe alljährlich militärische Konflikte statt, andererseits haben die vorsichtigen Römer das mächtigste Reich, das der Odrysen, in ihre Einflussosphäre gezogen und dabei die lokalen thrakischen Stämme geschwächt und zerstreut, sodass sie schließlich von den römischen Truppen besetzt wurden. Dieser Abschnitt ist wesentlich, um die folgenden Ereignisse verstehen zu können und er wurde aufgrund der griechischen sowie auch römischen Quellen bezüglich der späteren Zeit (Tacitus, *Annales*) angemessen behandelt.

Das dritte Kapitel ist der Gründung und Werbung der aus Thrakern gebildeten Auxiliartruppen gewidmet (S. 59-112). Das kriegerische Wesen der Thraker hat ganz früh die Aufmerksamkeit auf ihre militärischen Eigenschaften gelenkt. Bis zur Gründung der ersten aus Thrakern bestehenden unabhängigen Einheiten haben die Römer als Verbündete königliche Truppen der odrysischen Könige benutzt.

Scheinbar trugen die drei ersten aus Thrakern gebildeten Auxiliareinheiten zu Beginn des 1. Jh. n. Chr. den Beinamen *Augusta Thracum*. Die Anzahl der thrakischen Einheiten hat im Laufe der Zeit zugenommen und diese wurden schließlich in fast allen Provinzen des Reiches eingesetzt. Es werden aus Thrakern gebildete 13 *Alae* und 26 *Cohortes* erwähnt. Sie tragen entweder das allgemeine Appellativum *Thracum* oder aber, in seltenen Fällen, erwähnen die Inschriften den Namen des betreffenden thrakischen Stammes, z.B. jenen der *Bessen*. Außer diesen Abteilungen gab es vermutlich auch andere angeworbene Thraker in anderen Einheiten, vor allem ab dem 3. Jh.

Das vierte Kapitel behandelt das Problem des Identifizierens der aus Thrakern gebildeten Auxiliartruppen, ihre spezifische innere Struktur und andere charakteristische Elemente (S. 113-117).

Alae Thracum stellt die 13 bekannten Einheiten der Reiterei dar, die aus angeworbenen Thrakern bestanden. Einige davon bilden jedoch Einheiten, die Staffeln der bereits existierenden Auxiliartruppen ergänzen, wie *ala Gallorum* (Nr. 1-4), die im Orient oder im westlichen Reich tätig waren (S. 119-135).

Andere Einheiten tragen Beinamen wie *pia fidelis (ala II Thracum. p.f.)*, *Victrix (ala I Thracum. victrix)*, was auf ihre Auszeichnung hinweist, andere hingegen waren *Sagittaria*, also mit dem Verweis auf die Kampfarm als berittene Schützen (*ala III Thracum sagitt. cR.*). In einigen wenigen Fällen enthält der Beiname einen topographischen Hinweis (*ala I Thracum Mauretana*). Jede

militärische Einheit wird in Bezug auf den Standort der Garnison, die Inschriften und Ziegelstempel, die Truppe identifizieren und datieren lassen, aber vor allem auf ihre Teilnahme an Feldzügen untersucht. Die Geschichte jeder einzelnen Einheit wird bis ins 3. Jh. dargestellt (wo das möglich war). Die Untersuchung jeder Truppe endet mit der dazu gehörenden Bibliographie beginnend mit dem Cichorius-Artikel aus der Real-Enzyklopädie (RE) bis zur aktuellen Dokumentation.

Das sechste Kapitel behandelt die 26 thrakischen Kohorten des Reiches im 1-3. Jh. (S. 137-162). Alle Kohorten tragen den allgemeinen Namen *Cohortes Thracum*, mit zwei Ausnahmen: I Flavia Bessorum (1) und II Flavia Bessorum (12), die aus den betreffenden thrakischen Stämmen gebildet waren.

Jede Einheit wird nach dem für die Reitertruppen benutzten Schema analysiert und es wird versucht, aufgrund der bekannten epigraphischen Informationen, die außer der Geschichte der Einheit am Standort der Garnison auch die Teilnahme an den Feldzügen enthalten, eine kurze Monographie zu skizzieren.

M. Zahariade war besonders daran interessiert, wo die thrakischen Auxiliartruppen stationiert waren, weil diese größtenteils über die Kampfplätze, aber vor allem über den Einsatz von Auxiliartruppen Aufschluss geben, deren Kampfstil dem der barbarischen ähneln. Deshalb ist es kein Zufall, dass von den 38 thrakischen Auxiliareinheiten 16 und 7 Reitertruppen nach **Syrien** und **Judäa** versetzt und stationiert wurden. Diese Einheiten waren vor allem im 1. Jh. angeworben.

Ihrer Bedeutung nach wurden 8 weitere Einheiten, davon eine *Ala* und 7 *Cohortes*, an den **Rhein** und später nach **Britannien** zugeteilt. Wie man sieht, wurden die thrakischen Auxilien in von ihren Herkunftsprovinzen entfernte Gebiete versetzt.

Während der Eroberung Dakiens wurden mehrere thrakische Hilfstruppen aus **Pannonien** und den benachbarten Provinzen in die Ereignisse mit einbezogen. Ein Teil davon wurde in die Armee der neuen Provinz **Dakien** eingeschlossen.

Die Teilnahme der thrakischen Auxiliartruppen an unterschiedlichen Feldzügen stellt meines Erachtens bezüglich der herangezogenen Informationen eines der ausführlichsten Kapitel dar (Kap. VIII, S. 169-194). Der Autor musste außer den bekannten literarischen und epigraphischen Quellen zahlreiche andere heranziehen, vor allem für das frühe 1. Jh., wofür relativ wenige dokumentarische Informationen existieren (siehe die Eroberung Britanniens, den Orient-Feldzug des Generals Corbulo (54-64), die dakische Invasion in Moesien 68/69 usw.). Aufgrund von Inschriften oder Militärdiplomen wurden bestimmte thrakische Auxiliartruppen in den betreffenden Provinzen oder sogar in der Feldzugsarmee identifiziert, wie z.B. im Falle der dakischen Kriege (101-102,

105-106), des Feldzuges gegen die Parthen oder des von Bar-Kochba geführten Aufstandes in Syrien (132-135) u.a.

Die Bedeutung der thrakischen Auxilien im Rahmen der Kriegereignisse tritt bis ins 3. Jh. hervor, denn sie haben an fast allen großen Feldzügen des Reiches teilgenommen.

Die Teilnahme der thrakischen Auxiliartruppen an den Arbeiten (Kap. IX, S. 195-211) lenkt die Aufmerksamkeit auf die Bauarbeiten, die von bestimmten Truppen in den Provinzen der Garnisonen durchgeführt wurden. Erwähnenswert sind in diesem Sinne folgende Arten der Bauarbeiten: die öffentlichen, wie Straßen oder Brücken, die in verschiedenen Inschriften aus Brigetio, Anamantia (Pannonien), Gradishte (Dalmatien) erwähnt werden, die Steinbrüche: Feldkirchen (Noricum) und die Wehrbauten, die den gesamten Bau oder nur Gebäude wie *Principia*, *Horrea*, *Thermae* umfassen und viel zahlreicher sind.

Eine besondere Stelle nimmt natürlich die Herstellung von Baumaterialien aus Keramik dar, die aufgrund von Stempeln identifiziert wurde.

Die Arbeit wird durch eine umfassende Liste der Abkürzungen und die aktuelle Literatur (S. 215-258) ergänzt.

Die vorliegende Arbeit enthält auch einen zweiten Teil, der aus mehreren Appendizes besteht:

- I. Ein Versuch der prosopographischen Darstellung des Offizierkorps aus den thrakischen Auxiliartruppen: *Praefecti*, *Tribuni*, *Centuriones*, *Decuriones* und *Principales*, wonach eine Liste der *Equites* und *Pedites* mit wichtigen Informationen über ihre Herkunft, eventuelle Datierung und die Quellen folgt. Eine besondere Stelle nehmen die *Veteranii* unterschiedlicher thrakischer Auxiliareinheiten mit dem Ort ihrer Niederlassung usw. ein.

- II./ 1-2. Die Soldaten thrakischer Herkunft aus den thrakischen oder anderen Auxilien werden vorgestellt.

- Eine Liste der Abbildungen, die 14 Tafeln enthält, ergänzt den Text.

Den Schluss bildet ein allgemeines Sachregister.

Diese Arbeit über die aus Thrakern gebildeten Auxiliartruppen wurde auf Englisch verfasst, sodass sie den Fachleuten aus aller Welt zugänglicher ist. Dem Autor ist eine überaus umfassende Untersuchung gelungen, für die er sehr schwer zugängliche Informationen verarbeitet hat, um alle Probleme behandeln zu können, die sich bei einem derartigen Forschungsthema ergeben. Die Art und Weise, wie der Verfasser diese komplexen Aspekte behandelt, ist modern und er bietet somit eine wichtige Diskussionsgrundlage für diese Kategorie der militärischen Einheiten des Römischen Reiches. Die Arbeit verdient in jeder Hinsicht Anerkennung. Zuletzt aber nicht an letzter Stelle möchte ich die gute Qualität der Druckgestaltung des Mega-Verlags aus Cluj-Napoca erwähnen.